

Bárdos regénye érdekes olvasmány. Technikája mentes a körülményeskedő előadásmód sallangjaitól, jelenetei hihetőek, természetesek. Jól megoldott vágásokkal fogja össze anyagát. Az elbeszélés mindvégig a kalandról kalandra haladó munkaszolgálatos eleven figurája körül forog, de nem csupán a cselekmény fordulatai vonzzák a figyelmet, hanem az a körülmény is, hogy Vági életében a legkevésebb lényegesnek látszó esemény is robinsoni tettnek minősül: a szó szoros értelmében vett létért való harc eseményévé válik.

Legalábbis a regény elején. Mert sikerei növekedésével a kezdetben Iván Gye-nyiszovicsra emlékeztető hős mindinkább szembekerül környezetével. Halála, bármennyire vonakodik elfogadni az olvasó, a regényben az áruló méltó büntetésének tűnik, és azok igazolásának, akik nem paktáltak le a németekkel. A regény végső soron a helyzetén könnyíteni igyekvő főhős és a sorsukat elfogadó társak ellentétére épül. Szembeállításuk azért sem szerencsés, mert önmagában erkölcsileg egyik magatartás sem minősíthető. Elvontan nem bűn kapcsolatba lépni az ellenségel; pusztán az nem erény, ha távol tartjuk magunkat tőle. A sorstársak elítélő magatartásának hitelét az irigység, idealisztikus ösztartozástudat csorbítja, Vági vállalkozásainak értékéből pedig a természetes önfenntartási ösztönon túlmenő önzés von le. Érthetetlennek tűnik azonban, miért tagadja meg hőstől az író, hogy tudatosan és tervszerűen foglalkozzon a deportáltak mentésével. Ha megengedné, hőstét felverteznék társai ellenséges hangulata ellen, és az nem lenne kénytelen egy-egy zsák cukorrépával vagy krumplival megvásárolni lelkiismerete nyugalmát. Miért fontos Vági önzésének hangsúlyozása? Csak efféle jellemhiba magyarázhatja, hogy kiválik passzívan ellenálló társai közül? A főhős aktivitásában komoly lehetőség rejlik: hogy ne a fasiszmus szerencsétlen áldozatává, hanem az ellenállás hőségévé váljon, éppen azzal, hogy látszólag „beépül” a fasiszta gépezetbe. A regény tengelyébe állított ellentét hamis, és mint ilyen nem tárhatja fel a fasiszmus lényegét, csupán a regény szereplőinek igen nyilvánvaló tévedéseit. (*Szépirodalmi Könyvkiadó 1967.*)

FEJÉR ADÁM

AKVÁRIUM

FENÁKEL JUDIT REGÉNYE

Ez a kisregény — bármilyen közhelyszerűen hat is a kifejezés, ki kell mondani — elsősorban a „felfedezés erejével hat”. Mindannyiunknak van több-kevesebb emléke a felszabadulás utáni esztendőkből valami kései, csenevész polgári konjunk-túráról, olvastunk és hallottunk szalonkabátos „kommunistákról”, szmokingos „kisgazdák”-ról, a polgári demokrácia jelszavai mögé búvó spekulánsokról stb., stb.

Mégis a szépirodalomban — és nem csak a szépirodalomban kevés szó esett ennek az átmeneti időszaknak egy jellegzetes, bár viszonylag szűk térre korlátozódó társadalmi képletéről, amelyet — a kisregény főszereplőjének nevét használva — „kerpelség”-nek nevezhetnénk.

Ennek a föltárása, elemzése, bemutatása és egyértelmű elutasítása Fenákel Judit könyvének nagy érdeme.

Mi is hát az, amit „kerpelség”-nek nevezünk? Talán úgy is megjelölhetnénk, hogy álpolgárság. Mert a formák, a „nagypolgári” életforma külsőségei megvannak ebben a kerpeli kis világban. Bizonyos patriárhális rend, fegyelem és „meghittség”: főtt hússal az ebédnél és a családfő éjjeliszekrényére odakészített, lefekvés előtti kompóttal. Szigorú rangsor és föladatbeosztás van itt a családi „szertartások”-nál és tennivalókban. De már nem azért, mert ezt hagyományozta volna a múlt és ezt kíváná a jövő — ahogyan például így van Buddenbrookéknál.

Más szükségszerűség tartja fenn ezeket a formákat. Még egymásra utaltság sem áll mögöttük. Azok, akik ebben a világban, ebben az „akvárium”-ban élnek, valójában nincsenek is egymásra utalva. A családfő, Kerpel van rájuk — formákra és emberekre — utalva, hogy hazug létét a világ és önmaga elől is eltakarja. Mert Kerpel nem démoni figura, aki hatalmába kerítette a vele együtt élőket, akik hiába vergődnek szorításában. Nem Mefisztó, még ha néha annak látszik is. Kerpel szorongva, rettegve önző kispolgár, akit a véletlen olyan helyzetbe hozott, hogy a természetes mértékű emberi önzés benne hipertrófikussá válhatott. Közön-séges tolvaj lett, mert nem tudott ellenállni a nagy csábításnak és a könnyű alkalomnak. (Ez igazán elég elterjedt emberi gyengeség!) Kifosztva, meghurcolva,

megkínözva ilyen lehetőségek közé kerülni... És megdézsmálni az „elhagyott javak”-at — ehhez nem kell démoni romlottság.

Kerpel tele is van állandóan szorongással. Túlbiztos magatartása, rendkívüli fölénye, ellentmondást nem tűrő gesztusai, szertartásossága — nem tudom, mi volt az író elgondolása vele — számomra ezt az emberi hitványságot leplezik; ez a szorongás vonz és parancsol magához rokonságot és baráti kört, teszi a rokonságot rokonságnál is szorosabb beltenyészté, füledt atmoszférájú, áltrópusi melegeházzá, teszi a baráti kört barátságnál is szorosabb szövetséggé.

És így torzul el a rokonság, rokoni érzés, a barátság és a baráti érzés. Mert ez a szorongó önzés belülrántja az embereket azon a határon, ahol ezekben a szép és adott emberi kapcsolatokban a személyiség még önmaga lehet.

Innét már csak egyetlen lépés van a családi diktatúráig, amely látenszen, potenciálisan ott is van ebben a Kerpel-féle képződményben. Érvényesül is mindenkor a fokozatosan, észrevétlenül eltorzult rokoni, házastársi és szerelmi érzések érhálózatán keresztül. Nincs is akadálya érvényesülésének, mert az adott és hitteles „vízözön utáni” szituációban nem sokszorozódnak-e meg éppen az érzelmi kapcsolatok az újra egymásra találtak között?

Így tevődik össze a „kerpelség” vonzóereje. De — érdekes módon, és nem véletlenül — ez a vonzás szelektív, és szelektív a kötőereje is. — Nem véletlen, hogy kik csatlakoznak Kerpelhez, és kik tartanak ki legtovább mellette s az általa teremtetett üvegház füledt levegőjében, az akvárium poshadó langyos vizében. Törvényszerű, hogy kik szakadnak ki innét elsőnek.

Fenákel Judit könyve ezeknek a belső törvényeknek a megmutatásában jeleskedik, s szükségképpen csak jelzésekre szorítkozik, amikor a külvilágról szól. Nyilvánvalóan más megközelítésmód lett volna szükséges annak az írói megmutatásához, hogy az ilyen becstelenül szerzett tőkére épülő kalózvállalkozások és az ilyen politikai manőverezések hogyan kapaszkodhattak meg nálunk a második világháború után stb. Az írótt jobban érdekelte az ember, a belső történet.

A belső történésfolyamatoknak a viszonyítási alapja a Gabi nevű kislány személye és egyénisége, aki előbb ösztönösen, majd egyre tudatosabban vívja a maga kis szabadságharcát a „kerpelség”-gel, ezzel a torz közösséggel, amelyet kénytelen családjának is elfogadni. Útja az első gyermeki kábulattól — a pompás, vöröskupolás ház küszöbén — fokozódó rosszérzéseken keresztül jut el a dacos szembehelyezkedésig. Elszakadni azonban neki sincs elég ereje. Az elszakadás már csak az „akvárium” (vagy „melegház”) széttörése idején történhet meg.

Az olvasó mégis csodálkozik, honnét hát ez a különállás? Ösztönös gyermeki irtózás a hazug, torz viszonyoktól, a mesterkélt formaságoktól? Nem valószínű, hiszen ugyanitt él egy másik gyermek is, Kerpel Péter, a „nagy Kerpel” fia, aki más úton jár, mint Gabi. Benne is van különállás, de ez nem vált át szembefordulásba. A „romlatlan gyermeki élelátás” misztériuma tehát nem alkalmazható ez esetben. Péter — nagyon is természetesen önzéssel — kiveszi részét az ál-nagypolgári utóvirágzás pompájából, bár cinikusan sokat megért, meglát, megérez ezekből az álságokból, amelyeknek élvezője is. De Gabi — akit az író kicsit „kulcsfigurának” szánt — vajon következetesen fölépített jellem-e? Van-e elég oka arra, hogy más úton járjon, mint a család behódoló nőtágjai, vagy Péter? — Egy sor ok kétség-telenül van — ha nem is elegendő. Gabi végül is nem Kerpel lánya, a Kerpel-ház fegyelme őt jobban szorítja, és nagyon is érthető, hogy a vendégsereg előtt való gyerekprodukcóra kényszerítés lélektanilag nagyon is elég arra, hogy egy serdülő leánya megundorodjék környezetétől. Pedig a joviális, családi vendégkoszorú, amikor megköveteli ezt a produkciót, nem gyermekkinzást akar — hanem el szeretné jatszani azt, ami nem lehet igaz...

Ei is fogadhatjuk tehát, hogy a már sokat emlegetett „kerpeli vonzás” bizonyos „hibaszálalékkal” működik, olyan valakit is közelre ránthat, akit az érintkezés szükségképpen „ellenkező előjelűvé” tesz, és akit előbb-utóbb akaratla ellenére taszítani fog. Mert alapjában véve — álságából következik ez — gyenge az „amatgámozás”-ra. Csillogását, látszólagos hatalmát a véletlen adja össze, amikor az összeötvöződni hajlamos egyéniségek már fölolvadtak, s a fel nem olvashatók még valamely oldalukról vonzhatók — a titkár-és szerető Verától a háztartást vezető vénlány-testvérig, Irmáig, és a vasárnapi ebédekre járó sznob hajlamú vagy csak egyszerűen éhes egyetemistákig. A bértől a szerelemig, a konctól a mártírkodó rokoni kötelességérzetig széles skálán helyezkednek el eszközei. Amíg szét nem hullik minden — a kerpelség törvényei szerint.

És éppen a jól fölvezetett belső „természetrájt” alaposabb kidolgozását kell számon kérnünk az íróttól. Miért van szükség Gabi esetében egy bakfisszerelem beiktatására is, vagy ha már itt van — és miért ne lehetne? — miért ilyen meszterkelt? És miért az ügyeskedő megoldás a nagymama temetésétől kiinduló visz-

szemlékezés-párhuzamokkal? Van-e valami írói elgondolás abban, hogy a több mint egy évtized múlva visszaemlékező Gabi után bekapcsolódik a visszaemlékezők sorába Kerpel felesége, majd Gabi anyja is, majd ismét Gabi „veszi át a szót”? — Nem sikerült mindebben valami alaposan átgondolt rendszert fölfedeznünk, pedig — ez a megoldás, mint számos rangos irodalmi alkotás bizonyítja — kitűnő alkalmat adhat egyéni jellemrajzra és bonyolult összefüggések megvilantására.

Úgy vélem, az író egyrészt visszavetített sok mindent a fölnőtt Gabiból a bak-fis Gabiba, másrészt túlságosan bizott az olvasóban, és azt vélte, amilyen otthonosan mozog ő a maga regényalakjai között, az olvasó is épp olyan jól értesült, érzi minden gesztusuk pszichikai hátterét, s így elmulasztotta keményebbé, szilárdabbá komponálni, áttekinthetőbbé építeni művét. (Szépirodalmi Könyvkiadó 1966.)

NACSA DY JÓZSEF

DÉR ENDRE: SISAKFEJÜEK

A Tiszatáj-ban három részletben közölt kisregény leglényegesebb tartalmi-formai elemeiben egyenes vonalú folytatása az író előző műveinek, A bódé, de még inkább a *Thék Károly útja* c. kisregényeknek. Ebben a megállapításban magától értetődően már értéktétele is van: Dér Endre írása a művészi színvonal tekintetében sem emelkedik azok fölé.

A *Sisakfejük* középpontjában is a magánéleti boldogulás problémája áll — Éva harca Gyuláért és önmagáért —, úgy, hogy ez végső fokon már túlnő a családi kereteken, s a munkában, társadalomban való helytállás kérdésévé is válik. Ez a helyes szemléleti beállítás azonban az írói megformálás gyengeségei miatt maga is erejét veszti, nem tud hatékonyan érvényesülni.

A mű alapproblémájából adódik, hogy a kifejtés erőteljes pszichikai hitelességet, megvilágítást igényel. Dér Endre azonban itt is a *Thék Károly útja* módszerét követi: a lélekrajzot nem intenzív belső ábrázolással, hanem teljesen cselekményessé feloldva akarja adni. A külső történés azonban leginkább csak a lelki-morális konfliktusok rossz értelemben vett „villámhárítójának” funkcióját tölti be. Levezeti, de nem magyarázza meg és nem fejezi ki a belső viharokat. Ellenkezőleg: a cselekmény túlbonyolódik, fölösleges részletekkel halmozódik, amelyek mögött végül is elvész a lélekrajz. A funkció nélküli, öncélú eseményelemek nem mélyítek el, hanem csak túlvariálják az alapkonfliktust. Az egyoldalú eseményesség miatt a lélektani motiváció hiányos, a jellemek belsőleg nem megalapozottak, ezért tetteik sokszor logikátlanok tűnnek.

Dér Endre abban is előző írásainak nyomdokain halad, hogy kisregényében a beteges jellemek egész sorát, szinte alvilágba illő figurák galériáját sorakoztatja fel, kezdve Gyulával, az egyik középponti alakkal. Ennek közvetlen szomszédságában van egy másik írói tulajdonsága, hogy előszeretettel időzik az emberi zül-löttség megjelenítésénél, a testi-erkölcsi elnyomorodás jelenségeinek esetelésénél. S ami ezekhez már csaknem törvényszerűen járul: a túlfűtött erotika itt sem hiányzik.

Míndez önmagában nem lenne baj. A szereplők milyensége, leverő vagy fel-emelő oldalaik kidomborítása egyedül még nem határozza meg a mű végső kicsengését, s művészi értékeit sem. Dér Endre azonban megmarad a felszínen, jelenségeket regisztrál, s e szereplők — beépülve a mű alapszövetébe — pusztán a cselekmény fordulatoságát vannak hivatva biztosítani. Nem végez oknyomozó írói munkát — főleg az elzúllás lelki rugóinak, körülményeinek feltárásával —, s azt sem kutatja, hogy — Éván kívül, és szüleinek vulgáris veszekedései mellett — mások mit tesznek ez undorító, emberhez nem méltó életmód ellen.

Amennyire egysíkúak a negatív figurák, annyira azok a másik póluson levők is. Különösen Árpád. Ő egy sematikusán elgondolt emberideál, még akkor is, ha a műben egy szerelmes lány szemével nézve jelenik meg. Nem csoda, ha tökéletességétől Éva annyira megijedt, hogy nem mert hozzá menni feleségül, s helyette inkább a megtestesült gonoszt, Gyulát választotta, mert Gyula még így is való-ságosabb, élőbb, emberibb. Péter, az orvos ábrázolása pedig azért nem sikerült, mert ő a maga emberi fejlődésében úgy fogja egybe a két jellembeli szélsőséget, a rossz-szat és jót, hogy a kettő közt túl nagy a szakadék, nincs átmenet, vagyis nem tűnik ki, hogyan tudott ilyen váratlanul más emberré lenni, morális értelemben. (Ezt egyébként Éva sem érti.)